

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

Γ΄ ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΚΑΙ Δ΄ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΤΕΤΑΡΤΗ 17 ΙΟΥΝΙΟΥ 2020 – ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)

ΠΡΟΤΕΝΟΜΕΝΕΣ ΠΛΗΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Α. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ* Β1,5-7, Β6, 9-10

A1.

1. Λάθος

2. Σωστό

3. Σωστό

4. Λάθος

5. Λάθος

B1. Ο Αριστοτέλης προβάλλει ως τον κυριότερο τρόπο απόκτησης της ηθικής αρετής τον εθισμό. Τις ηθικές αρετές δεν τις έχει ο άνθρωπος από τη φύσει αλλά τις αποκτά, αφού προηγηθεί η πράξη, η άσκηση, ο εθισμός.

Για να καταδειχθεί ο καίριος ρόλος της επανάληψης και του εθισμού επιστρατεύεται το παράδειγμα με τους νομοθέτες οι οποίοι προσπαθούν να κάνουν τους πολίτες καλούς ανθρώπους εθίζοντας τους στην υπακοή των νόμων και ασκώντας τους σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς («οί γάρ νομοθέται τούς πολίτας ἐθίζοντες ποιούσιν ἀγαθούς»). Ωστόσο, υπάρχουν και κάποιοι νομοθέτες που δεν πετυχαίνουν να κάνουν και τόσο σωστά τον εθισμό των πολιτών και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο δεν είναι όλα τα πολιτεύματα το ίδιο σωστά. Επομένως δεν είναι αρκετός ο εθισμός, αλλά χρειάζεται σωστός εθισμός, Ο καλός ή ο κακός τρόπος εθισμού ισχύει και στις τέχνες και στις αρετές. Έτσι ο Αριστοτέλης παραθέτει και κάποια παραδείγματα από το χώρο των τεχνών για να τονίσει τη σημασία του εθισμού αφού ότι ισχύει για τις τέχνες το ίδιο ισχύει και για τις ηθικές αρετές. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι αν ένας κιθαριστής εξασκηθεί σωστά παίζοντας κιθάρα, γίνεται καλός κιθαριστής, αν όμως δεν εξασκηθεί σωστά, γίνεται κακός («ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί»). Το ίδιο συμβαίνει και με τους οικοδόμους. Αν εξασκηθεί κάποιος στο σωστό χτίσιμο σπιτιών, γίνεται καλός οικοδόμος, αν όμως δεν εξασκηθεί σωστά, γίνεται κακός («ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί»)

Επίσης οι αντιθέσεις στο κείμενο τονίζουν τη σημασία της ηθικής πράξης στην απόκτηση της ηθικής αρετής τόσο στην προσωπική όσο και στην πολιτική ζωή. Οι χωρίς ηθικούς κανόνες συμπεριφορές και πράξεις απομακρύνουν από αυτή. Οι αντιθέσεις «πολιτεία αγαθή ≠ πολιτείας φαύλης», «γίνεται ≠ φθείρεται», «άγαθοι ≠ κακοί», «ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται ≠ ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί» «εὖ ≠ κακῶς» υπογραμμίζουν τη σημασία της επανάληψης και του εθισμού στην απόκτηση της ηθικής αρετής. Συγκεκριμένα, με την αντίθεση «γίνεται ≠ φθείρεται» τονίζεται ότι μόνο η διαρκής άσκηση οδηγεί και διατηρεί την ηθική αρετή, αλλιώς αυτή φθείρεται.

Τέλος, η χρήση του πολυσύνδετου σχήματος («καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται», «καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοὶ γίνονται καθαρισταί.»), «Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες.») ενισχύει τη σημασία του εθισμού στην κατάκτηση της ηθικής αρετής.

B2. Ο Αριστοτέλης, αφού συνέδεσε την αρετή με την υποκειμενική μεσότητα, παραλληλίζει ως προς την επιδίωξη του μέσου την αρετή με τις τέχνες.

Οι τεχνίτες που ασκούν οποιαδήποτε τέχνη (γλυπτική, οικοδομική, ξυλουργική κ.ά.) εργάζονται επιδιώκοντας τη μεσότητα, με την οποία δημιουργούνται τέλεια έργα. Αν όμως προστεθεί κάτι σ' αυτά (υπερβολή) ή τους αφαιρεθεί κάτι (έλλειψη), θα μειωθεί η αξία τους, ενώ η μεσότητα διατηρεί αυτή την αξία. Αυτό συμβαίνει στις τέχνες και στα έργα τους. Και η επιδίωξη του μέσου, όπως παρατηρείται στην τέχνη, ισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό και για την αρετή (όπως και για τη Φύση), αφού αυτή είναι ακριβέστερη και καλύτερη από κάθε μορφή τέχνης και όταν λέμε βέβαια αρετή, δεν εννοούμε τη διανοητική αλλά την ηθική αρετή, αφού αυτή ασχολείται με συναισθήματα και πράξεις; στοιχεία στα οποία υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μέσο.

Με δύο υποθετικές προκειμένες, μια εκτεταμένη παρενθετική προσθήκη και με δυναμική διατύπωση «ἂν εἴη» ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση ότι η αρετή στοχεύει στο μέσο. Με έναν υποθετικό συλλογισμό συγκρίνει την τέχνη και τη φύση με την ηθική αρετή. Για να καταλήξει όμως στη θέση αυτή, πρώτα θα αναφερθεί στη μεσότητα που υπάρχει στις τέχνες. Εδώ, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι οι όροι επιστήμη και τέχνη έχουν σχεδόν το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο και δεν έχουν καμία σχέση με τους ίδιους όρους, όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως «διανοητικές αρετές». Με την πρώτη υποθετική προκειμένη ο Αριστοτέλης δείχνει ότι κάθε τεχνική εργασία συνδέεται με σκοπό και πράξη (οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα). Μάλιστα ο σκοπός καθορίζει τη γένεση και η ποιότητα των μέσων «οὕτω» την ποιότητα της πραγμάτωσης του σκοπού «εὖ ἐπιτελεῖ». Ο τρόπος πραγμάτωσης του σκοπού δίνεται επεξηγηματικά με τα μετοχικά σύνολα «βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα».

Όταν λοιπόν η τέχνη - επιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργους»). Με τον όρο «ολοκληρωμένο έργο» εννοούμε αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την αρμονία και εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην έλλειψη. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («οὐτ' ἀφελεῖν»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την αφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην έλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («οὔτε προσθεῖναι»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η έλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («σφαιρούσης»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («σφζούσης»).

Ο Αριστοτέλης συσχετίζοντας τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «επιστήμη»), φύση και αρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα, αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι και οι τρεις έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές. Η διαφορά τους έγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά. Έτσι, λοιπόν: α) η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της, β) η αρετή

δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και γ) η φύση δημιουργεί και αυτή τις δικές της μορφές. Παράλληλα, ο φιλόσοφος επιχειρεί να ιεραρχήσει τις τρεις αυτές έννοιες. Έτσι κατ' αυτόν, η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί κάθε φυσικό ον έχει τάση προς την τελειότητα. Από τη στιγμή δηλαδή που γεννιέται και αυξάνεται, οδηγείται, ανεξάρτητα από τη θέλησή του, στο «τέλος», στην τελειότερη μορφή του. Αντίθετα, τα έργα τέχνης είναι σταθερά και αμετάβλητα και δεν τείνουν πουθενά. Εξάλλου, όπως διαπιστώνει και ο Ασπάσιος, ο σχολιαστής του Αριστοτέλη, «μιμείται γάρ τέχνη τήν φύσιν» (= η τέχνη μιμείται τη φύση), γι' αυτό και είναι κατώτερη αυτής. Από την άλλη, η αρετή είναι ανώτερη και από τη φύση και από την τέχνη, γιατί μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο και αποτελεί ύψιστη έκφανση της μεσότητας. Όπως μάλιστα αναφέρει και ο Ασπάσιος, η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί η αρετή είναι «τελειότης φύσεως και καταρωμένη φύσις», δηλαδή μια φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στον σκοπό της. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, για τον Αριστοτέλη, ανώτερη όλων είναι η αρετή, ακολουθεί η φύση και τελευταία στην ιεράρχηση έρχεται η τέχνη.

Λογικά συνάγεται το συμπέρασμα ότι η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στη μεσότητα. Το συμπέρασμα εκφέρεται με δυνητική ευκτική, δηλαδή με δυνητική έκφραση, απόλυτα σύμφωνη με τον υποθετικό τρόπο σκέψης και εκφοράς του λόγου που προηγήθηκε. Για να αποδείξει, λοιπόν, ο Αριστοτέλης ότι η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον, διατυπώνει τον εξής υποθετικό συλλογισμό:

1η προκειμένη: αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον («Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἄγουσα τὰ ἔργα») και

2η προκειμένη: αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από την τέχνη («ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστίν»)

Συμπέρασμα: η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον («τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική»).

B3.

α. Λάθος

β. Λάθος

γ. Λάθος

δ. Λάθος

ε. Σωστό

B4.

θέμα: νομοθέται

συνήθεια: ἐθίζοντες

ψυχοφθόρος: φθείρεται

ανούσιος: ἔσονται

ανεκτός: εἶχεν

αβλεψία: βλέπουσα

ασωτία: σφζούσης

άρρητος: λέγομεν

αφαίρεση: άφελεϊν

βολίδα: ύπερβολής

B5. Και ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* και ο Πλάτωνας στο μεταφρασμένο απόσπασμα από τον Πρωταγόρα αναφέρονται στο θέμα της απόκτησης της ηθικής αρετής μέσω της διδασκαλίας.

Ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* επισημαίνει τη σημασία του εθισμού, της επανάληψης πράξεων στην κατάκτηση της ηθικής αρετής. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα επιστρατεύει το παράδειγμα με τους νομοθέτες, οι οποίοι προσπαθούν να κάνουν τους πολίτες καλούς ανθρώπους εθίζοντας τους στην υπακοή των νόμων και ασκώντας τους σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς («οί γάρ νομοθέται τούς πολίτας εθίζοντες ποιουσιν αγαθούς»). Τις αρετές ο άνθρωπος δεν τις έχει εκ φύσεως, αλλά τις κατακτά με τον εθισμό και μάλιστα με τον σωστό εθισμό. Η ποιότητα επιπλέον της αρετής εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού. Η δημιουργία και ο εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού («Έτι εκ τών αυτών και διὰ τών αυτών και γίνεται πᾶσα ἀρετή και φθείρεται») Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης όμως επισημαίνει ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται και η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα («Εί γάρ μη ούτως εΐχεν, ουδέν αν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλά πάντες αν ἐγίνοντο ἀγαθοί η̄ κακοί»). Ο δάσκαλος θα διδάξει τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής αυτών και θα εκπαιδεύσει στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που θα παρακολουθεί και θα καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους. Και ο νομοθέτης στην πόλη κατά κάποιον τρόπο λειτουργεί ως δάσκαλος, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει στους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία.

Στο μεταφρασμένο κείμενο από τον Πρωταγόρα του Πλάτωνα επισημαίνεται το πόσο σημαντικό είναι να κατέχουν όλοι την αρετή για να μπορέσουν να συγκροτηθούν πόλεις («υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες,... αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το ὄσιον»). Η αρετή του πολίτη ενυπάρχει ως δυνατότητα σε όλους τους ανθρώπους, αφού η αιδώς και η δίκη δόθηκαν σε όλους σύμφωνα με τον μύθο του Προμηθέα. Όμως είναι απαραίτητη η διδασκαλία και η κατάλληλη αγωγή και εξάσκηση για να αφομοιωθούν («και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό... πρέπει να τον διδάσκουμε»). Η διαπαιδαγώγηση του πολίτη αποβλέπει στο να του εμφυσήσει την αρετή και τα μέρη της, ώστε να ενεργεί κατά τρόπο συμβατό με τον τρόπο ύπαρξης της πόλης. Αν όμως η διαπαιδαγώγηση αστοχεί και αποτυγχάνει, και δεν συμμορφώνεται ο πολίτης στις αρχές της αρετής, τότε επιβάλλονται ποινές, τιμωρίες, κολασμοί, ώστε να εθιστεί, έστω και με αυτό τον τρόπο, στο ενιαίο της αρετής («και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία ... ακόμα και μετά την τιμωρία»). Όποιος δε βελτιωθεί με τη διδασκαλία και την τιμωρία πρέπει να

εκδιώκεται από την πόλη ή να θανατώνεται. Τέλος, ο Πρωταγόρας διατυπώνει την άποψη ότι οι μεγάλοι πολιτικοί άντρες διδάσκουν στα παιδιά τους γλώσσα, αριθμητική αλλά διδάσκουν και το πιο σημαντικό από όλα που είναι η αρετή, η έλλειψη της οποίας επιφέρει βαρύτερες ποινές (εξορία, δήμευση περιουσιών) ή ακόμα και τον θάνατο («Ενώ όμως είναι το πράγμα αυτό διδακτό,... δεν τη φροντίζουν με κάθε δυνατή επιμέλεια!»). Συμπερασματικά η αρετή θεωρείται διαδακτή και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο («Ότι το πράγμα αυτό το θεωρούν διδακτό... το αποδείξαμε ήδη»).

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ1. Μετάφραση (Ξενοφών, Πόροι, V, 11-13)

Και αν κανείς με ρωτήσει· Αλήθεια, λοιπόν, αν κάποιος αδικεί την πόλη, λες ότι τάχα πρέπει να συνάπτουμε ειρήνη μαζί του; Δε θα το έλεγα· αλλά περισσότερο λέω (εννοώ) ότι πολύ γρηγορότερα θα τους τιμωρούσαμε, αν δεν αδικούσαμε κανέναν· γιατί δε θα είχαν κανέναν σύμμαχο.

Γ2.

Ο Ξενοφώντας στο συγκεκριμένο απόσπασμα από το έργο «Πόροι» στην προσπάθεια του να συνδέσει την οικονομική ανάπτυξη της Αθήνας με τα αγαθά της ειρήνης αναφέρεται στα πλεονεκτήματα της ειρήνης και στα μειονεκτήματα του πολέμου τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Αρχικά, επισημαίνει ότι στο παρελθόν σε περίοδο ειρήνης στην πόλη είχαν έρθει πάρα πολλά χρήματα («εϋρήσει γάρ τό τε παλαιὸν ἐν εἰρήνῃ μὲν πάνυ πολλὰ χρήματα εἰς τὴν πόλιν ἀνενεχθέντα»), αλλά σε καιρό πολέμου όλα είχαν δαπανηθεί («ἐν πολέμῳ δὲ πάντα ταῦτα καταδαπανηθέντα»). Αντίστοιχα, στην τωρινή εποχή από την μία πολλά έσοδα έχουν εκλείψει εξαιτίας του πολέμου («καὶ ἐν τῷ νῦν χρόνῳ διὰ μὲν τὸν πόλεμον καὶ τῶν προσόδων πολλὰς ἐκλιπούσας») και από την άλλη όσα έσοδα είχαν έρθει στην πόλη κατασπαταλήθηκαν σε πολλές και ποικίλες υποθέσεις («τὰς εἰσελθούσας εἰς παντοδαπὰ [πολλὰ] καταδαπανηθείσας»). Όταν, όμως, επικράτησε στη θάλασσα ειρήνη, τα έσοδα αυξήθηκαν («ἐπεὶ δὲ εἰρήνη κατὰ θάλατταν γεγένηται, ηϋξημένας τε τὰς προσόδους») και οι πολίτες μπορούσαν να τα χρησιμοποιούν με όποιον τρόπο ήθελαν («καὶ ταύταις ἐξὸν τοῖς πολίταις χρῆσθαι ὅ τι βούλονται»).

Γ3.

α.

ἐκλιπούσας: ἐξέλειπες

εἰσελθούσας: εἰσήεις, εἰσήεισθα/ εἰσήρχου

καταδαπανηθείσας: κατεδαπανῶ

β.

μᾶλλον: μάλα, μάλιστα

θᾶττον: ταχέως/ ταχύ, τάχιστα

γ.

τις: τισί(ν)

προσόδους: πρόσοδοι

πολίταις: πολίτου

Γ4.

α.

ἡ εἰρήνην: υποκείμενο του απαρεμφάτου «εἶναι», β' ὀρος σύγκρισης από το επίθετο συγκριτικού βαθμού «κερδαλεώτερον» (με α' ὀρο σύγκρισης «πόλεμον»)

ταῦτα: υποκείμενο του ρήματος «ἄν κριθείη» (αττική σύνταξη)

τῶν προσόδων: ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός, γενική διαιρετική στο «πολλάς»

ἄγειν: τελικό απαρέμφατο ως υποκείμενο στο απρόσωπο ρήμα «χρή» (εἰρήνην: υποκείμενο απαρεμφάτου, ετεροπροσωπία)

β.

ἀνενεχθέντα: κατηγορηματική μετοχή, γιατί εξαρτάται από το ρήμα «εὐρήσει» και αναφέρεται στο αντικείμενο του «χρήματα»

γ.

Μετατροπή υποθετικού λόγου σε ευθύ:

Υπόθεση: εἰ μηδένα ὑπάρχομεν ἀδικοῦντες

Απόδοση: πολὺ θᾶπτον ἂν τιμωροῖμεθα αὐτούς

Μετατροπή του υποθετικού λόγου σε αντίθετο του πραγματικού:

Υπόθεση: εἰ μηδένα ὑπάρχομεν ἀδικοῦντες

Απόδοση: πολὺ θᾶπτον ἂν ἐτιμωρούμεθα αὐτούς